

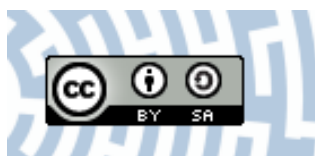

You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Intertekstualność w rosyjskim przekładzie książki Mariusza Wilka "Tropami rena"

Author: Dawid Adamczyk

Citation style: Adamczyk Dawid. (2020). Intertekstualność w rosyjskim przekładzie książki Mariusza Wilka "Tropami rena". W: D. Adamczyk, Ł. Gęborek, M. Małek, W. Szota (red.), "Konfrontacje z przekładem" (S. 7-15). Katowice : Instytut Językoznawstwa Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Na tych samych warunkach - Licencja ta pozwala na kopiowanie, zmienianie, rozprowadzanie, przedstawianie i wykonywanie utworu tak długo, jak tylko na utwory zależne będzie udzielana taka sama licencja.

Dawid Adamczyk
Uniwersytet Śląski w Katowicach

INTERTEKSTUALNOŚĆ W ROSYJSKIM PRZEKŁADZIE KSIĄŻKI MARIUSZA WILKA *TROPAMI RENA*

Termin *intertekstualność* został wprowadzony do literaturoznawstwa przez Julię Kristiwę w 1967 roku¹. Można go rozumieć jako kategorię, która obejmuje ogólne cechy tekstu, wskazujące na zależność jego kształtowania i odbioru od poziomu znajomości innych tekstów oraz architekstów – prototypów norm stylistycznych i gatunkowych² – przez uczestników procesu komunikacji. W związku z tym zostało stworzone pojęcie *intertekstu*, czyli każdego tekstu, którego obecność w mniejszym lub większym stopniu jest zauważalna w danym tekście. Teksty kultury tworzą swego rodzaju tkanę, ukształtowaną przez funkcjonujące w niej cytaty. Elementy kodów kulturowych, formuł, struktur rytmicznych, idiomów itd., noszą znamiona tekstu i są zarazem w nim przemieszane, ponieważ zawsze w przestrzeni tekstowej i wokół niej główną rolę odgrywa język³.

Zagadnienia związane z intertekstualnością do dziś jednak nie zostały sprecyzowane, co wynika z szerokiej interpretacji omawianego terminu. Jest to uwarunkowane jego uniwersalnością, a także różnorodnymi poglądami i podstawami metodologicznymi, przez pryzmat których badana jest literatura⁴. Ponadto, związki międzytekstowe są opisywane przez różne teorie, przez co nie można mówić o uporządkowanym systemie pojęciowym, w centrum którego znalazłoby się pojęcie intertekstualności.

¹ A. MAJKIEWICZ: *Intertekstualność – implikacje dla teorii przekładu*. Warszawa 2008, s. 9.

² R. NYCZ: *Intertekstualność i jej zakresy: teksty, gatunki i światy*. W: *Między tekstami*. Red. J. ZIOMEK, J. SŁAWIŃSKI, W. BOLECKI. Warszawa 1992, s. 11–12.

³ P. БАРТ: *Избранные работы. Семиотика, поэтика*. Москва 1993, s. 103.

⁴ S. BALBUS: *Między stylami*. Kraków 1996, s. 19.

Zwracając uwagę na liczne warianty koncepcji traktujących o intertekstualności i intertekście, można w ramach tych pojęć pokusić się o określenie kilku głównych typów związków:

- związki międzytekstowe, podstawę których stanowi zbiór konkretnych tekstów;
- związki tekstów z systemami językowymi, oddziałującymi na kształtowanie konkretnego stylu i gatunku;
- związki tekstów ze sztuką;
- relacje pomiędzy tekstami oraz kontekstami kulturowymi (struktura produktów kultury, w obrębie których funkcjonuje dany tekst)⁵.

Obecnie intertekstualność można scharakteryzować jako szerokie pojęcie, wykorzystywane w różnych dyscyplinach zajmujących się badaniami nad kulturą i sztuką. Nadal jednak termin ten odnosi się przede wszystkim do obszaru badań nad literaturą, w tym nad reportażem, który stał się głównym gatunkiem reprezentującym tak zwaną literaturę podróży. Pisarz, tworząc relację na podstawie obserwacji obcej rzeczywistości, uzupełnia ją różnego rodzaju uwagami i porównaniami. Często nawiązują one do tekstów kultury lub symboli powszechnie znanych w świadomości zbiorowej jego kręgu kulturowego. Tego typu chwytów mogą wydawać się próbą estetycznego wzbogacenia utworu, przejawem erudycji autora, a także, w pewnym stopniu, odzwierciedleniem jego światopoglądu. Z drugiej strony, są one wykorzystywane w celu bardziej skutecznego oddziaływania na odbiorcę poprzez pobudzenie jego wyobraźni. Czytelnik ma możliwość lepiej zaznajomić się z przedstawioną w tekście obcą specyfiką obyczajową dzięki odniesieniu jej do innej informacji kulturowej. Co więcej, może dzięki temu przyswajać wiedzę związaną nie tylko z przedstawioną kulturą, ale również wychodzącą poza ramy języków oryginału i przekładu – jeżeli intertekst nawiązuje do kultury trzeciej.

Przytoczony aspekt zostanie poddany analizie na materiale wybranych przykładów ze wspomnianej książki polskiego pisarza-wędrowca. Opisuje ona historię i kulturę Saamów – jednej z grup etnicznych żyjących na terytorium Rosji.

⁵ S. BALBUS: *Między...*, s. 41.

Należy zauważyć, że twórczość wspomnianego pisarza nie mieści się w granicach tradycyjnego rozumienia gatunku reportażu, ponieważ Wilk nadaje mu formę dziennika. Przekaz obserwowanej rzeczywistości na kartach reportażu, czy dzienników z podróży, w znacznym stopniu sprzyja występowaniu w tego typu tekstach odniesień do twórczości wywodzącej się z różnych kultur. Nierzadko znajduje to odzwierciedlenie w intertekstualnym tle. Właśnie dlatego czytelnik w trakcie lektury napotyka liczne aluzje i odniesienia o charakterze międzytekstowym.

Punktem wyjścia dla dalszej części będzie konfrontacja książki Wilka z jej rosyjskim przekładem autorstwa Iriny Adelgejm. Daje to możliwość rozważań nad tym, w jakim stopniu udało się w przypadku intertekstów odtworzyć tło kulturowe komunikatu, a także czy funkcje tekstu zostały zachowane i odpowiadają tym w oryginalnej wersji.

W *Tropach rena* interteksty są wykorzystywane jako jeden z głównych chwytów, służących kształtowaniu artystycznej wizji uchwycenia tematu. Czytelnik Wilka ma do czynienia z tymi elementami nie tylko w postaci cytatów, będących wprowadzeniem do każdego z rozdziałów, ale także całych części, stanowiących intertekstualną refleksję, która rozszerza opisywaną rzeczywistość o kolejny punkt widzenia. Dodatkowe uzupełnienie tej koncepcji stanowią parateksty w formie komentarzy. Przy pierwszym odwołaniu w rosyjskiej wersji umieszczono nawet informację o graficznym rozróżnieniu przypisów autora i tłumacza.

Skupiając się na historii Saamów, autor przytacza opinie rosyjskich badaczy (etnografów, archeologów, lingwistów i in.) oraz fragmenty ich prac. Pozwala to usystematyzować podawane przez niego odpowiedzi na pytania o tożsamość i pochodzenie opisywanego ludu Północy. Prezentacja wyników badań naukowców wywodzących się z kultury docelowej, wydawałoby się, nie powinna być źródłem znacznych różnic pomiędzy oryginałem i tłumaczeniem. Mimo to, można je zauważyć właśnie na poziomie paratekstów:

Mnie najbardziej przekonują głosy o ich europejskich korzeniach (m.in. profesora Zacharija Jefimowicza Czerniakowa, nestora sowieckiej saamistyki)...⁶ (s. 19)

⁶ M. WILK: *Tropami rena*. Warszawa 2007. Dalsze cytaty z książki są zaczerpnięte z tego wydania.

*Для меня наиболее убедительна версия о европейских корнях саамов (в частности мнение профессора **Захария Ефимовича Чернякова***, патриарха советской саамистики)...*

** **Захарий Ефимович Черняков** (1900–1997) – лингвист, педагог, исследователь саамской культуры, создатель первого саамского букваря.⁷ (s. 22)*

Przekład na język rosyjski został uzupełniony informacjami umieszczonymi w przypisie. Takie podejście jest zauważalne w przypadku każdej wzmianki o którymś z badaczy historii i kultury Saamów lub istotnych z punktu widzenia tego ludu Północy wydarzeń. Z kolei w polskiej wersji nie napotykam podobnych komentarzy. W oryginale interteksty mogą nawiązywać wyłącznie na okoliczność, w której Saamowie są na tyle rozwiniętą i fascynującą społecznością, że ich tożsamość historyczno-kulturowa zasługuje na uwagę specjalistów.

W odróżnieniu od polskojęzycznego odbiorcy, rosyjski czytelnik może dodatkowo rozszerzyć swoją wiedzę zarówno w obrębie saamskiej historii, jak i postaci, które podjęły trud jej opisanie. Umożliwia to konfrontację faktów przedstawionych w książce z dziełami przytaczanych przez pisarza autorów, dzięki czemu obserwujemy wzmocnienie intertekstualnego tła w tłumaczeniu.

Drugi przykład intertekstu, podobnie jak kolejne w artykule, dotyczy zagadnień związanych z kulturą trzecią (wychodzącą poza ramy języków oryginału i tłumaczenia):

*Zostawiłem miasto i samotną tropą
Do Błękitnego Lotosu* się wspiąłem.*

*Dzwonem czystym powitał mnie szron,
Naprzeciw wybiegł ruczaj wybielony luną.*

*Nieziemski zapach świec obudził myśli
– bynajmniej nie z tej ziemi.*

⁷ М. Вильк: *Тропами северного оленя*. Санкт-Петербург 2010. Dalsze cytaty z książki są zaczerpnięte z tego wydania.

*Opuściłem świat, aby w milczeniu
Przyjąć w siebie miriady światów.*

*Serce oczyszczam z oków czasu,
Aby zapomnieć upadek i wzlot.*

** Według Toropcewa jest to zapis medytacji w buddyjskim klasztorze na górze Lushan. „Błękitny Lotos” jest obrazem oczu Buddy. Li Bo często nazywał siebie pustelnikiem Błękitnego Lotosu. (s. 115)*

Fragment ten można odnaleźć w rozdziale *Droga Li Bo* (ros. *Путь Лу Бо*). Co ważne, został on pominięty w przekładzie na język rosyjski. Jak zostało już odnotowane, Wilk zabiera czytelnika w podróż po nieodkrytych rosyjskich terytoriach i zarazem po przestrzeni intertekstualnej. Taki sposób prowadzenia narracji w jego dzienniku sprzyja poszerzaniu perspektywy polskich i rosyjskich odbiorców, którzy, konfrontując się z saamską tożsamością, mogą spoglądać na nią nie tylko z pozycji Europejczyków, ale i przez pryzmat swego rodzaju analogii w kulturach np. Dalekiego Wschodu.

Chociaż powyższy wiersz jest wtrąceniem, przerywnikiem w opowieści, to o jego znaczeniu z punktu widzenia autorskiego zamysłu może świadczyć opatrzenie go przypisem, wprowadzającym dodatkowe informacje na temat chińskiego poety i jego twórczości.

Biorąc pod uwagę jedynie wspomniany rozdział, taka transformacja mogłaby być uznana za poważny błąd – rezygnację z podążania za autorem. Tłumaczenie jednak powinno być rozpatrywane jako całość. W tym wypadku należy uwzględnić fakt, że w porównaniu z oryginałem liczba przypisów została niemalże potrojona w tłumaczeniu (z oryginalnych 52 do 152). Dotyczą one nie tylko językowo-kulturowych niuansów, lecz także informacji o tym, kto przełożył na język rosyjski wplecione w tekst cytaty, czy też – jak pokazał pierwszy omówiony fragment – odnoszą się m.in. do przedstawicieli rosyjskiej saamistyki. Tekst przekładu został zatem wzbogacony natłokiem interesujących informacji. Jednak czy niezbędnych?

Jak wiadomo, komentarze odrywają uwagę od tekstu właściwego. Rezygnację z przypisu w ostatnim przytoczonym fragmencie można motywować niechęcią do dodatkowego obciążania czytelnika. Nie ma jednak pewności, czy ta pobudka i powyższe rozwiązania były wynikiem wyłącznie decyzji translatorskich. Wątpliwość ta opiera się na informacjach zawartych w jednym z rozdziałów pracy Moniki Krajewskiej pt. *Oswoić słowo*.

Komentarze w pótnocnych książkach Mariusza Wilka i ich rosyjskich przekładach. Badaczka przedstawiła w nim sylwetkę Adelgejm i jej refleksje na temat trudności związanych z przekładem książek polskiego pisarza. Wśród nich tłumaczka wymienia współpracę z redaktorami, którzy wymuszają umieszczanie dodatkowych komentarzy. Przyznała również, że tego typu ingerencja niejednokrotnie sprawia, że tłumaczony tekst zaczyna przypominać podręcznik. Redaktorzy uzasadniają to potrzebą wyrównania poziomu wiedzy do tego, jakim dysponuje odbiorca prymarny⁸. Tymczasem nietrudno się domyślić, że polski czytelnik *Tropów rena* raczej nie dysponuje wiedzą o historii badań nad kulturą Saamów, ani o tym, kto tłumaczył na język polski wykorzystywane przez Wilka cytaty, co obala redaktorski argument.

Jako kolejny przykład intertekstu posłuży fragment bezpośrednio związany z opisywaną przez podróżnika kulturą Saamów:

Dali Delewaba

Tana manaba

Tule delawega. (s. 107)

Дали дэлаваба

Тана манаба

Туле дэлавега! (s. 140)

Cytowany intertekst został umieszczony w tekście drogą transliteracji i wyjaśniony w przypisie. Podobny zabieg obserwujemy w wersji rosyjskiej:

Według interpretacji autora odkrycia, tekst tej modlitwy jest wezwaniem do Dali, bogini Księżycy, z prośbą, by wzięła pod opiekę synów bogobojnej Tuli... (s. 107)

Согласно интерпретации автора открытия, текст этой молитвы является воззванием к Дали, богине Луны, с просьбой взять под свою опеку сынов богобоязненной Туле. (s. 140)

Tego typu zabieg jest uzasadniony ze względu na przynależność przytoczonej modlitwy do kultury trzeciej, co oznacza, że jest ona niezro-

⁸ M. KRAJEWSKA: *Irina Adelgejm swoimi słowami*. W: *też*, *Oswoić słowo. Komentarze w pótnocnych książkach Mariusza Wilka i ich rosyjskich przekładach*. Toruń 2017, s. 37-45.

zumiała zarówno dla polskiego, jak i rosyjskiego odbiorcy. W związku z tym tłumaczka polegała na informacjach umieszczonych przez autora w tekście wyjściowym. Warto dodać, że fragment ten jest interesujący ze względu na przybliżenie brzmienia języka Saamów, oczywiście w stopniu, na jaki pozwala zapis alfabetem łacińskim i cyrylicą. Niewątpliwie wzbogaca to koloryt kulturowy, przedstawiony w książce.

Powinniśmy jednak przyjrzeć się formie odtworzenia saamskiej modlitwy przez autora i tłumaczkę. Wilk, oprócz komentarza w przypisie, nie objaśnia wytycznych co do sposobu zapisu, więc jej kształt można uznać za realizację autorskiej inwencji. W polskiej wersji książki mamy do czynienia z apostrofą do bóstwa, na co wskazuje użycie wielkich liter w pierwszym wersie. Tłumaczka zdecydowała się zastosować inny zabieg i postawiła wykrzyknik na końcu cytowanego tekstu, co czyni go bardziej ekspresywnym i nawiązuje do formy apelu.

Kolejny wybrany przekład intertekstu również nawiązuje do trzeciej kultury, i dotyczy twórczości japońskiego pisarza Tanizaki Junichiro:

*Na pozór Tanizaki zabawia się piórem. (...) Zachwycają go **czernione zęby kobiet Yamato**, te bowiem w odróżnieniu od rozneglizowanych panien Zachodu, skrywają w ciemnościach nawet wnętrze ust. (s. 183)*

*На первый взгляд, Танизаки ведет с читателем игру. (...) Танизаки восхищается **черненными зубами японских женщин**, которые, в отличие от западных барышень в неглиже, прячут во тьме даже внутренность рта. (s. 235)*

W przywołanym fragmencie możemy zaobserwować spłylenie japońskiego kolorytu kulturowego przez tłumaczkę. Mowa tutaj o określeniu *kobiety Yamato*, które w rosyjskim tłumaczeniu zostało zamienione na *японские женщины*. Tego typu uogólnienie może wprowadzić rosyjskiego czytelnika – niezaznajomionego z tajnikami japońskiej kultury – w błąd, ponieważ sugeruje, że wszystkie japońskie kobiety wykonują wspomniany zabieg kosmetyczny.

Mariusz Wilk, przytaczając za Tanizakim określenie *Yamato*⁹, ewidentnie ma na myśli tradycyjny, a nie współczesny obraz Kraju Kwitnącej Wiśni. Zagłębiając się w historię roli kobiety w japońskiej obyczajowości, można zauważyć związek tej nominacji z określeniem *Yamato Nadeshiko*, oznaczającym uosobienie idealnej Japonki według ideologii z czasów II wojny światowej. Jest to uprzejma, pokorna kobieta, która zabiera głos tylko wtedy, gdy jest to konieczne, ale manifestuje swoją siłę w oddaniu rodzinie i podtrzymywaniu ogniska domowego. Opisany profil psychologiczny dopełniał określony styl i typ urody. Błada, niemalże biała cera mogła kontrastować z czarnymi włosami oraz z odcieniem zębów, czym uzasadnia się barwienie ich na czarno¹⁰.

Podsumowując przeprowadzoną analizę, należy zaznaczyć, że interteksty w literaturze podróży mogą pełnić różną rolę w oryginale i tłumaczeniu. Jeśli chodzi o odwołania autora *Tropów rena* do prac rosyjskich i radzieckich badaczy, w tłumaczeniu nadano im dodatkową głębię intertekstualną za pomocą komentarzy w przypisach. Warto byłoby natomiast – mając na uwadze dwa pierwsze przykłady – zweryfikować zasadność nagromadzenia komentarzy w rosyjskim tekście. Można bowiem odnieść wrażenie, że w niektórych miejscach tłumaczenie jest nimi wręcz przepełnione, za to w innych odniesienia intertekstualne oraz dotyczące objaśnienia danych fragmentów zostały pominięte, co narusza autorską koncepcję i prowadzi do utraty znaczeń.

Odrębną kwestię stanowią interteksty odnoszące się do kręgów kulturowych wychodzących poza ramy języków, z którymi pracowała tłumaczka. Rozważając kwestię tekstu modlitwy Saamów nie można mówić o optymalnym rozwiązaniu, jeśli jedynym wyjściem jest poleganie na doświadczeniu i wiedzy autora, który zaczerpnął dany tekst z badań nad dawnymi zwyczajami społeczności mającej swoje korzenie w bardzo odległych czasach.

Co tyczy się ostatniego cytatu, uogólnienie terminu bezpośrednio osadzonego w realiach japońskiej kultury może wydać się zbyt rozmyte.

⁹ *Yamato* – nazwa starożytnej Japonii i rejonu ze stolicą Nara; także okres w dziejach Japonii do pocz. VIII w. *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/Yamato;4010492.html> [dostęp: 03.07.2019].

¹⁰ <http://marzeojaponii.blogspot.com/2016/02/wybrane-poglady-na-role-kobiety.html> [dostęp: 03.07.2019].

Terminy o egzotycznym brzmieniu mogą wywoływać zainteresowanie wśród odbiorców i motywować ich do poszerzania swojej wiedzy, natomiast zabiegi wprowadzone w rosyjskim przekładzie nie sprzyjają odzwierciedleniu koncepcji autora *Tropów rena*. Dlatego właśnie w tym wypadku, zamiast opuszczenia, zasadnym wydaje się wprowadzenie za autorem do przekładu terminu *kobieta Yamato*, a nawet wyjaśnienie go w komentarzu.

Streszczenie

Powyższy artykuł oscyluje wokół tematu intertekstualności. Zagadnienie to zostało przedstawione na podstawie materiału egzemplifikacyjnego zaczerpniętego z książki Mariusza Wilka, pt. *Tropami rena*. Konfrontacja polskojęzycznych przykładów intertekstów z ich rosyjskim tłumaczeniem ma na celu zwrócenie uwagi na problemy napotymane przez tłumacza w obliczu zadania, jakim jest przeniesienie do języka docelowego międzytekstowych odniesień, zastosowanych przez autora. Ponadto refleksji poddana została rola intertekstów w twórczości wspomnianego pisarza.

Резюме

Настоящая статья затрагивает вопрос интертекстуальности. Этот аспект был обсужден на основании материала из книги Мариуша Вилька *Tropami rena*. Сопоставление польскоязычных примеров интертекстов с их русским переводом обнаружило трудности в работе переводчика, в случае помещения в тексте перевода интертекстуальных связей. Кроме того, была рассмотрена роль упомянутых элементов в творчестве польского писателя.

Summary

The above article oscillates around the topic of intertextuality. This issue has been presented on the basis of the exemplification material taken from the book “Tropami Rena” by Mariusz Wilk. The confrontation of the Polish examples of the intertexts with their Russian translation aims at turning the attention toward the problems which the translator meets when dealing with the task concerning the transposition of textual relations which were used by the author. What is more, the role of intertexts in mentioned author’s creation was taken under reflection.